

Liviu Rebreanu

PĂDUREA SPÂNZURAȚILOR

roman

Postfață de: Aureliu GOCI

MINERVA 

CUPRINS

Cartea întâi	7
Cartea a doua.....	87
Cartea a treia.....	157
Cartea a patra.....	219
<i>Cronologie</i>	261
<i>Psiho-drama în provincia romanului politic,</i> <i>postfață de Aureliu Goci</i>	276

PSIHO-DRAMA ÎN PROVINCIA ROMANULUI POLITIC

Un proces deschis

Primul război mondial a ridicat la rangul de principiu internațional inalienabil drepturile popoarelor la independență, suveranitate și autodeterminare. Al doilea război mondial a consacrat drepturile omului, adică ale individului, la identitate și libertate în raport cu statul și cu națiunile – dar au fost unanim recunoscute abia după căderea comunismului. Individul are naționalitatea pe care și-o declară și aparține statului pe care și-l alege.

Ceea ce constituie în *Pădurea spânzuraților* un „act de dezertare”, ar fi apreciat, după 50 de ani, ca un „fapt de mutilare”, iar documentul de acuzare ar învinui statul, adică aici monarhia bicefală austro-ungară, de opresiune morală și psihologică asupra propriilor cetățeni. Bineînțeles că situația explicită ficțional din *Pădurea Spânzuraților* poate avea în realitate diferite distribuții și orice om, fie el rus, maghiar, austriac ori german, cetățean al altui stat, pus să lupte împotriva statului național al rușilor, maghiarilor, austriecilor ori germanilor ar trece prin aceleași destrucții psihologice și frustrări de identitate națională, ca până la urmă să asculte de glasul sângelui și să treacă la ai săi.

Faptul că pe fronturile Primului război mondial s-au petrecut desertări de militari (cehi, italieni, români, slavi din sud) din armata austro-ungară nu demonstrează altceva decât că statul mozaic de popoare și-a pierdut justificarea istorică. Statul criminal, el însuși, exacerbând regulile cavaleresti ale războiului și „datoria” față de monarhia de origine divină, nu are altă vină decât

că a rămas o relicvă vie a evului mediu. Totuși lumea va evolua spre un concept planetar de umanitate și spre satul universal al lui Marshall MacLuhan, în care totuși determinante sunt unitățile sociologice mici (provincia mea, orașul meu, strada mea), fără să excludă patria și conservatorismul național. În mod decisiv, pentru că surprinde drama individualității, marcată de arhetipul național, *Pădurea spânzuraților* trebuie citit ca un *roman politic*, deci închis în determinările epocii.

Procesul lui Apostol Bologa ar putea fi rejudecat oricând, cu probabilitatea altor sentințe; și istoria însăși l-a rejudecat, câtă vreme, pe locul spânzurătorii se află acum o cruce comemorativă – iar speculația juridică se poate dezvolta pe alte coordonate. Astăzi *Pădurea spânzuraților* trebuie recitat în contextul scrierilor post-habsburgice (precum cele semnate de Kafka, Musil) și mai puțin în seria romanelor românești inspirate de prima conflagrație mondială, deși este și un *roman de război*.

Mai evident, *Pădurea spânzuraților* este și *romanul existenței provinciale*, al unei provincii imperiale în care majoritatea etnică, deși nu are drepturi politice, își construiește totuși propria identitate (specific natural), civilizație de valori, cultivarea tradițiilor de educație, ierarhii interne. Teoretic, ea nu are autonomie administrativă, dar spiritualitatea sa creativă o individualizează armonios fără să intre în conflict cu oficialitățile imperiale. *Pădurea spânzuraților* seamănă cu *Ion* în această lume provincială și chiar marginalizată, dar cu viața sa proprie spiritual-culturală, pentru că economic și politic rămâne dependentă de centrul monarhic.

Ierarhiile (și deci subordonările) din imperiu sunt atât de așezate în conștiința majoritarilor dominați – sub aparenta egalitate a șanselor de reușită socială – încât numai sub presiunea frontului, și mai ales a înfrângerilor din linia întâi, majoritatea cea fără drepturi își descoperă la timp naționalitatea, originea, individualitatea lingvistică, și chiar puterea de exprimare care poate modifica raportul de forțe din imperiu.

Născut într-o familie cu tradiție în lupta naționalistă – tatăl său a fost un fruntaș al Memorandum-ului – Apostol Bologa descoperă faptul că e român și că vorbește românește în afara statului numit România ca pe un miracol. Apostol Bologa descoperă că este

diferit de cei care domină în imperiu, că are altă naționalitate, alte obiceiuri și tradiții, fără să fie, uman vorbind, inferior protipendadei oficializate. Și mai descoperă ceva fundamental: că cei care au naționalitatea sa, au și altă stătalitate, fără dependență imperială, că sunt cetățenii unui stat liber, cu istorie particulară și dezvoltări specifice.

Fără dramatica și dilematica experiență a frontului, Apostol Bologa ar fi rămas un loial cetățean al imperiului, creație a lozincilor și preceptelor oficiale; sub idolatria împăratului, poate ar fi devenit un conservator convins, care s-ar fi opus chiar – teoretic – unirii Transilvaniei cu România. Războiul – declanșat chiar de imperiu – nu a accelerat doar dezmembrarea lui, ci și un cristalizant proces al conștiințelor.

Adevărul – dar nu adevărul simplu, axiomatic – ci soluția cea mai adecvată la problematica și solicitările existențiale, rezultanta unei procesualități a conștiinței constituie singura temă a romanelor lui Rebreanu. Omul care nu-și realizează toate probabilitățile biologice, care se frânge sub un destin care poate nu-i era predestinat, dat fiind condiționările care-l însoțesc pe fiecare individ, se face eroul „dezeroizat” de propria sa prestație pe scena vieții. Dacă nu poate fi susținută exponențialitatea lui Ion, nici tragedia națională a românilor ardeleni nu poate fi rezumată doar de povestea lui Apostol Bologa.

Este marele merit al scriitorului că aceste lucruri nu sunt tezist demonstrate de cărțile sale, care, astfel, rămân romane, adică opere de ficțiune în cel mai nobil sens al cuvântului.

O curbă descendentă a operei, un talent regresiv?

Apărut (1921) imediat după *Ion*, romanul *Pădurea spânzuraților* confirmă statutul de mare scriitor al lui Liviu Rebreanu, obținut, după mai multe cărți de răsunset mediu, printr-un succes răsunător, dar și o mare lovitură de creație.

Până atunci, mai degrabă publicist, implicat în desfășurările cotidianului, prozator de respirație scurtă și cronicar dramatic, Liviu Rebreanu ajunge deodată primul romancier al epocii,

fondator al formulei moderne românești a romanului și chiar autor exponențial pentru un gen puțin și deficitar reprezentat în literatura timpului. Aceste locuri comune – în circulație despre Liviu Rebreanu – sunt reale, dacă se admite că literatura română s-a restructurat fundamental după focul purificator al Primului război mondial. Poezia, genul cel mai dezvoltat la noi și sincron cu fenomenul european, parcurge și ea acest cataclism al regenerării prin apariția unui Blaga, Arghezi sau Ion Barbu. Totuși, în poezie, modificările structurale sunt mai greu vizibile, dar în producția de romane a epocii, cele două cărți ale lui Liviu Rebreanu constituie într-adevăr o apariție revoluționară.

Deși propune un alt univers românesc, o altă realitate tipologică și un diferit registru problematic, *Pădurea spânzuraților* se înscrie în aceeași perioadă de creație cu *Ion*, contrazicând ideea, vehiculată ceva mai târziu, că opera lui Rebreanu cunoaște o curbă valorică regresivă.

Amândouă romanele au apărut după o elaborare trudnică, îndelungată și după ce, în mod evident, au fost anticipate de alte lucrări – schițe, nuvele – din aceeași zonă tipologică. După primele sale cărți, Rebreanu propunea și o bibliografie virtuală. *Ion* și *Pădurea spânzuraților* au putut fi „presimțite” și singulare ca probabilitate textuală în sfera de preocupări a scriitorului. De aici înainte însă, opera sa va fi o continuă surpriză. După *Răscoala* (1933), chiar nu se mai poate vorbi de capodopere. Privind cu atenție bibliografia operei ulterioare, surprinzătoare nu rămân doar sinuozițiile axiologice, ci și diversitatea contrastantă a zonelor de interes. Se observă dezinvoltura cu care Rebreanu ratează mari subiecte (vezi, *Gorila*, romanul pe care îl iubea cel mai mult).

Se poate spune că Liviu Rebreanu a avut vocația de pionier al genului, dar și o constantă preocupare pentru – în limbajul de astăzi – experimentalism. Scriitorul a încercat toate formulele românești, de la amplul *roman social*, la *policier*, și de la *romanul-cazuistică* a unei interiorități psihice, la *romanul fantastic*. Să mai adăugăm *romanul de aventuri*, *romanul de salon* și, nu în ultimul rând, *romanul istoric*. Dacă ar fi existat în vremea aceea o tradiție a genului, nu mă îndoiesc, Rebreanu s-ar fi încercat și în S.F., pentru că există în toată opera lui o expansiune orizontală programatică

asupra genului, pentru că, după multe acumulări și eșecuri, Liviu Rebreanu devenise un posedat al romanului. Așa cum, după Primul război mondial, se impune ca o realitate sociologică *cititorul de romane*, cu Liviu Rebreanu se poate saluta apariția *scriitorului de romane*, profesionistul total, dedicat până la obsesie paginii albe.

În mod firesc, unele dintre „genurile” genului sunt mai aderente la propria personalitate creativă, pentru altele nu deține toate datele unei armonioase obiectivități. De aici ... capodopere și eșecuri, căci numai tentația unui experimentalism continuu putea să conducă la sinusoida valorică sau la desfășurarea regresivă a bibliografiei lui Rebreanu.

Greața și entuziasmul

Nuwelele de război: *Catastrofa*, *Hora morții*, *Ițic Strul dezertor* propun situații limită pentru personaje mediocre care nu au percepția politică a evenimentelor în care sunt implicate. David Pop, din *Catastrofa*, îl prefigurează la nivel nuvelistic pe Apostol Bologa, personaj mult mai complex și prins într-un sistem de relații divers nuanțate, atât în existența dinaintea războiului, cât și în sistemul de motivații și atitudini al frontului.

Trecerea de la factologia confruntării la analiza determinărilor psihologice pare foarte clară. Apostol Bologa nu este obligat să tragă în frații săi români, ca David Pop, ci este cooptat în Curtea Marțială, adică pus să-i judece. Dar el nu admite să judece un lot de consăngeni, ci se judecă pe sine și acționează în consecință. Este prins, judecat de alții, și spânzurat, după logica implacabilă a frontului. Deci, drama interioară a personajului constă într-o scindare mentală de tip clasic, raciniană, între datoria față de o țară care nu-i aparține și sentimentul naționalității, sau chiar într-o interogație hamletiană între a fi (român) și a nu fi trădător, tradusă, mai banal, în tensiunea născută dintre jurământul militar și fatalitatea glasului sângelui originar.

Dosarul psihologic al dezertării conține o cazuistică diversă și contradictorie. Actul trecerii în rândurile armatei române este precedat de sfâșietoare mișcări sufletești. Profesiunile ordonanței sale Petre, expresie a bunului simț popular, pot să se substituie indeciziilor personale, apărute pe fondul unei structuri psihice de factură mistică, exacerbată de educația sa religioasă, marcată de vedenii și revelații.

O faptă de vitejie – distrugerea reflectorului rus – i-ar putea acoperi eventualele lașități și chiar ar putea estompa ezitățile în actul dezertării. Logica războiului, rațiunea cazonă acționează însă altfel: cine s-a arătat viteaz în linia întâi pe un front, va fi trimis pe alt front tot în linia întâi. Eroismul nu funcționează cu pauze și nu face derogări de dușman. Aparentul entuziasm belicos al lui Apostol Bologa se lovește de „greața” locotenentului Gross, pacifist - dacă nu anarhist - prin sângele său evreiesc, fără țară, fără credință, care săvârșește sau ajută barbaria, dar nu caută să se distingă. Curios este că nici internaționalistul Gross nu este prea încântat de patria sa internațională. După ce reușește să distrugă reflectorul și se prezintă pentru felicitări la generalul Karg, își pierde din nou încrederea, oscilând între o țară care nu-i aparține și o patrie foarte îndepărtată pe care nu a văzut-o niciodată. Dar „datoria” onoarei de ostaș nu poate face nimic în fața imposibilității morale de a acționa împotriva consăngenilor săi. Războiul nu ia în calcul stările sufletești și depresiunile morale. Interogațiile asupra binelui universal descoperă permanent un contrarăspuns bulversant. Rănirea gravă vine ca o binecuvântare și dilemele continuă: de ce ar dezerta grăbit la ruși, când i se oferă prilejul să treacă la români?

Când ajunge la asemenea raționamente, dezertarea a devenit deja o fatalitate: *„Pentru muscali ar fi fost un simplu și disprețuit dezertor, în vreme ce românii îl vor primi ca pe un frate. Dincolo dezertarea ar fi fost o crimă dezonorantă, urmată de o captivitate rușinoasă; aici va merge ca un adevărat erou, cu fruntea sus, și va putea lupta îndată contra dușmanilor adevărați ... Va să zică teama pentru frontul românesc a fost fără temeii. Noroc că soarta l-a ocrotit. Datoria lui e să trăiască și să triumfe. Nu viața, ci moartea înseamnă lașitate pentru omul care are un ideal în lume”*.

Convalescența îl pune față în față cu Varga, dușman etnic secular și acuzator potențial, dar pe care războiul imperiului multinațional i-l face camarad. Marea vitejie a lui Apostol Bologa rămâne curajul de a spune dușmanului său că va dezerta – deși în subconștient se îndoiește că ar fi capabil de un asemenea act de curaj. Am spune că „forma mentis” a protagonistului pendulează între „entuziasmul” belicos al locotenentului maghiar Varga, și „greața” de esență cosmopolită a lui Gross. El nu caută să înțeleagă, să conștientizeze pornirile originare ale sângelui său – pentru că, să recunoaștem, el nu știe foarte multe lucruri despre România și românii regățeni – ci le urmează pur și simplu. Premeditarea torturantă a actului se consumă pe tărâm pur psihic. Chiar pregătirea unui asemenea act, care are prețul vieții, rămâne superficială – ceea ce poate să însemne un destin asumat.

Behaviorism

Așa-zisa analiză psihologică rămâne un fel de expertiză sociometrică, de esență mecanicistă, aplicată unei conștiințe care pulsează între stimuli de esență generală și reacții foarte personalizate. Nu întotdeauna probabilitățile raționale de reacție se adecvează stimulilor realității, și tocmai în acest domeniu fragil și imprevizibil își obiectivează Liviu Rebreanu calitățile de romancier.

Oferta stimulativă a imediatității de a impresiona o conștiință de anumită factură (educație aristocrată, deși națională, într-un stat internațional, cultură religioasă, fără fundament umanist, de unde crizele mistice ale copilăriei) este destul de redusă. Pe de altă parte intervin și ideologia săracă a războiului și atmosfera cazonă, dezarmant de simplistă. Imprevizibilul se exprimă exclusiv la nivelul identității psihice capricioase a lui Apostol Bologa, alternativ receptivă la ideea de patrie, la concretitudinea sângelui din vine, dar și la tentațiile eroismului militar, indiferent în ce tabără s-ar manifesta. Toate atitudinile sale au dublu semn în față: orice faptă este bună, dar și rea, orice eveniment se poate interpreta – pentru că Apostol Bologa interpretează faptele vieții, cum alții interpretează visele – ca favorabil sau poate deveni

inhibitiv. Depinde din ce parte a baricadei psihice este privit. și dacă îl privești din înălțimea rarefiată a conștiinței care are acces, alternativ, pe ambele versante morale ale situației, înseamnă că reacția fundamentală rămâne o nonreacție – indecizia. Apostol Bologa se află într-o cumpănă, nu numai a apelor – cum e linia frontului – ci și a vieții. Moneda se învârtește în aer cu ambele fețe, dar numai una cade deasupra. De exemplu întâlnirea cu ofițerul român luat prizonier de austro-ungari începe cu o mare iubire și se încheie în umilință.

Nimic nu pare mai contradictorie decât gama reacțiilor lui Apostol Bologa. Îi urăște pe ungurii opresori și încearcă să treacă la frații săi români; dar înainte de aceasta, se logodește cu o ungueroaică culeasă din cea mai joasă clasă socială. De fapt, și acest lucru nu s-a spus, înainte de a trece la români, Apostol Bologa își trădează clasa socială. Își trădează copilăria, educația și formația umană. Aristocratul român fraternizează cu țărani din nația inamică, dar lucrul nu rămâne inexplicabil: trece dintr-o clasă conservatoare, în altă clasă conservatoare. Deci, totul are undeva o explicație. Actul dezertării echivalează cu o naștere care nu se finalizează însă în actul botezului eliberator. Moartea e o continuare logică.

Am putea spune că eșecul existențial al lui Apostol Bologa este, la modul creștin, determinat de faptul că acțiunile sale sunt dirijate mai mult de *ura* (împotriva imperialilor) decât de *iubirea* pentru români.

Aceleași fapte, într-o motivație răsturnată, l-ar fi condus la succes. Apostol Bologa conștientizează acest lucru, știe că *ura* nu e creatoare. Ar putea să-și facă un act personal de reproș din ceea ce el acuză la ateul și anarhistul Gross:

- *N-ai să fii fericit niciodată, Gross, din pricina urii tale!*
- *Nici n-am nevoie de fericire... cel mult de răzbunare! Fericirea e pavăza lașității, pe când răzbunarea...*
- *E tot un fel de fericire, zâmbi Bologa, întrerupându-l.*
- *Firește, dacă înțelegi așa fericirea, se supără Gross. Atunci când ți-e sete, fericirea e un pahar de apă!*
- *Fericirea e totdeauna iubire, zise Apostol Bologa schimbat, privindu-l cu o ușoară mustrare.*
- *Și iubirea e Dumnezeu, adăugă Gross râzând ironic. Da, da, cunoaștem!... Începutul și sfârșitul e Dumnezeu, fiindcă habar*

n-avem de unde venim și unde mergem și, prin urmare, înlocuim întinericul cu un cuvânt mare și gol...

– *Când simți pe Dumnezeu în sufletul tău, nu mai ai nevoie nici de explicații, nici de trecut și viitor, zise iar Bologna, liniștit. Când crezi aieva, te-ai ridicat deasupra vieții!*

– *Ce-i Bologna, ai nebunit? întrebă brusc locotenentul, foarte serios.*

– *Toate științele trecute și viitoare nu vor putea înăbuși în sufletul omului glasul lui Dumnezeu! urmă Apostol cu o înflăcărare umilă. Pretutindeni te izbești de întrebări, numai în Dumnezeu găsești împăcarea fără îndoieli! Veșnic te chinuiește rostul vieții dacă n-ai pe Dumnezeu în suflet și niciodată nu știi unde-i binele și unde-i răul, căci ce-a fost bine azi, mâine va fi rău... În clipa când Dumnezeu ar părăsi pe om, definitiv, fără speranță, lumea ar deveni o imensă mașină fără conducător, osândită să scârțâie infinit fără rost, îngrozitor de fără rost... În asemenea lume viața ar fi un chin atât de cumplit, că nici o ființă simțitoare nu ar mai putea trăi!... Ar fi într-adevăr sfârșitul lumii...*

Deși vorbește despre o situație-limită a conștiinței naționale – este un roman cu accente anti-naționaliste – și deși anticipează împăcarea și uniunea naționalităților, fiind un roman anti-cosmopolit – *Pădurea spânzuraților* rămâne o carte pentru portofoliul literar european, odată cu trecerea timpului accentuându-se caracterul documentar. Pe de o parte, promovează multiculturalismul conștient și tolerant, pe de altă parte demonstrează că nicio uniune de națiuni nu are durabilitate dacă nu pune semnul egalității între ele.

Timpul nu a erodat mesajul umanist al acțiunii, iar *Pădurea spânzuraților* poate să devină un subiect de interes didactic și estetic pentru viitoarele manuale europene.

Adevărul este că, nici tematic, nici stilistic opera lui Rebreanu nu e un exemplu de unitate – contrar clișeele create de critica tradițională. Și iată de ce: un roman despre individualitate (*Ion*), un roman despre pluralitate (*Răscoala*), un roman despre crimele statului împotriva cetățenilor săi (*Pădurea spânzuraților*), dar care este și un roman despre libertatea individuală tensionată de constrângerile statului și de consecința identității etnice – creează mai degrabă o complementaritate a temelor și subiectelor narative.

Dacă principalele opere au fost scrise în prima parte a vieții, atunci nici n-ar mai trebui să vorbim despre o „curbă descendentă” a creației. La maturitate, Rebreanu devenise mai interesat de experimente și de exercițiul mai multor limbaje specifice, precum în romanul politic *Gorila* și romanul polițist *Amândoi*. Desigur, ele nu se pot compara cu cele trei capodopere de tinerețe. După Răscoala (1933), Rebreanu pare mai interesat de ofensiva promoțională a operei anterioare, de publicistică și de puterile experimentale ale scriiturii. Chiar dacă a trăit mai puțin de 60 de ani, opera sa fundamentală era încheiată înainte să fi împlinit 50.

A avut norocul să plece din lume înainte de venirea comuniștilor la putere, care l-ar fi pedepsit crunt pentru „devierile” lui de dreapta și pentru că, în intimitatea conștiinței sale, crezuse în schimbările radicale ale lumii, promise de Hitler și Mussolini.

Când a murit, opera lui intrase deja pe un strălucit traseu de glorie europeană, care însă s-a înfundat brusc odată cu modificările de pe fața Europei și cu încheierea celui de-al doilea război mondial, sfârșit altfel decât și-ar fi dorit Liviu Rebreanu, prozatorul care s-a dovedit a fi mai puțin al libertății, dar mai accentuat al legalității.

Aureliu GOCI